

УДК 338.1: 330.15

DOI: 10.31891/2307-5740-2021-298-5(1)-14

САВИНА Г. Г.

ORCID:0000-0002-5587-6494

e-mail: savinagalina28@gmail.com

САВИН С. Ю.

ORCID: 0000-0002-0405-3244

Херсонський національний технічний університет

ДЯГИЛЕВА О. С.

ORCID: 0000-0003-3741-4066

e-mail: elena.dyagileva80@gmail.com

Херсонська державна морська академія

МАКАРЧУК Д. С.

ORCID:0000-0002-7628-1553

СОКУР І. В.

ORCID: 0000-0002-5299-898X

Херсонський національний технічний університет

РОЛЬ НЕФОРМАЛЬНОЇ ТА ІНФОРМАЛЬНОЇ ОСВІТИ У РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЙ ПІВДНЯ УКРАЇНИ НА ЗАСАДАХ SMART-СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ

У статті розглянуто сутність та передумови становлення та застосування інформальної та неформальної освіти в Україні. Визначено особливості інформальної та неформальної освіти. Показано зв'язок людського капіталу та інформальної та неформальної освіти. Обґрунтовано доцільність дослідження розвитку територій з позиції концепції SMART-спеціалізації. SMART-спеціалізація передбачає виявлення сильних сторін і розвитку конкурентних переваг регіону та визначення напряму стратегічного розвитку, пов'язаного з пріоритетними ресурсами регіону. Наведено приклади ресурсної спеціалізації територій півдня України. Особливу увагу приділено ресурсам, які використовуються в сфері туризму. Визначено роль інформальної та неформальної освіти у розвитку територій Півдня України на засадах SMART-спеціалізації, яка полягає у наступному: інформальна та неформальна освіта підвищують рівень знань населення території у контексті ефективного еколого-економічного використання місцевих ресурсів.

Ключові слова: формальна, інформальна та неформальна освіта, розвиток територій, SMART-спеціалізація, пріоритетні ресурси регіону, сфера туризму.

HALYNA SAVINA,

STANISLAV SAVIN

Kherson National Technical University

ELENA DYAGILEVA

Kherson State Maritime Academy

DARYNA MAKARCHUK,

II SOKUR

Kherson National Technical University

THE ROLE OF NON-FORMAL AND INFORMAL EDUCATION IN THE DEVELOPMENT OF THE TERRITORIES OF SOUTHERN UKRAINE ON THE BASIS OF SMART – SPECIALIZATION

The article considers the essence and prerequisites for the formation and application of informal and non-formal education in Ukraine. The essence of formal education is revealed and distinctive features of informal and non-formal education are determined, namely: absence of age restrictions; lack of time frame; lack of preconditions for starting training (level of preliminary training, etc.); short training time (several days, several weeks); accessibility for residents of small towns; the possibility of using distance learning; the possibility of flexible formation and updating of training programs for the needs of the local community. The connection between human capital and informal and non-formal education is shown. The expediency of studying the development of territories from the standpoint of the concept of SMART-specialization is substantiated. SMART-specialization involves identifying the strengths and development of the region's competitive advantages and determining the direction of strategic development related to the priority resources of the region. Examples of resource specialization of the territories of the South of Ukraine are given. Particular attention is paid to resources used in tourism. It is noted that territorial tourist and recreational resources are distributed very unevenly. Areas located on the coast are more attractive to tourists during the summer holidays, while areas away from the coast can offer year-round tourism products that are based on the use of such resources as: cultural, architectural, health-recreational, event-cognitive and others. The role of formal and non-formal education in the development of the territories of the South of Ukraine is determined on the basis of SMART - specialization, which is as follows: informal and non-formal education increase the level of knowledge of the population in the context of effective ecological and economic use of local resources. This means the following: first, it is necessary to study the priority of territorial resources in terms of obtaining at their expense environmental, economic and social effects; secondly, it is necessary to plan programs of informal and non-formal education in a certain territory, based on how progressive the changes will be due to the acquired knowledge about the use of local resources.

Key words: formal, informal and non-formal education, development of territories, SMART-specialization, priority resources of the region, sphere of tourism.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями

Важливою умовою розвитку південного регіону є територіальні ресурси та особливості їх використання, тому що від цього залежить розвиток територій півдня.

Освіта відіграє важливу роль у розвитку бізнесу і суспільства, проте в умовах надзвичайно стрімкого генерування знань та інформації, освіта повинна адаптуватися до нових викликів, з рахуванням принципів необхідності та достатності певних знань у певному місці для вирішення певних задач.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблемні питання, пов'язані з вивченням територіальних ресурсів, розглядалися в дослідженнях таких науковців: О. Балацького, В. Горлачука, В. Канторовича, В. Нєкрасова, Л. Мельника, А. Третьяка, М. Федоренка та ін. Науковці акцентують увагу на тому, що розвиток регіону тісно пов'язаний з територіальними ресурсами. Наявність певних ресурсів визначає можливість пришвидшеного розвитку регіону.

Теоретико-прикладні аспекти формальної, неформальної та інформальної освіти висвітлені в працях таких науковців: С. Гончаренко, Л. Лук'янова, В. Олійник, Т. Сорочан, С. Сисоева та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

У науковій літературі практично відсутні дослідження стосовно того, як неформальна та інформальна освіта корелюють з розвитком територій. Тому цій частині проблеми ми присвячуємо статтю.

Формулювання цілей статті

Дослідити роль неформальної та інформальної освіти у розвитку територій півдня України на засадах SMART-спеціалізації.

Виклад основного матеріалу

Неформальна та інформальна освіта займає пріоритетну позицію у розвитку сучасного суспільства. Це пов'язано з поточним етапом науково-технічного прогресу і тими політичними, соціальними, економічними та культурологічними змінами, які відбуваються в усьому світі [1], в той же час цей етап сприяє покращенню якості, ефективності систем освіти і навчання для забезпечення всіх людей навичками, які відповідають вимогам сучасного ринку праці в суспільстві, заснованому на знанні [2]. Також освіта впродовж життя слугує вдосконаленню знань, навичок, компетенцій та (або) кваліфікацій з метою задоволення особистісних, громадських, соціальних потреб [3], широко використовуючи можливості всього спектру формальної, неформальної та інформальної освіти. Слід відзначити, що на сьогодні неформальна освіта є рівноправним учасником процесу навчання. Неформальна й інформальна освіта – це вимога науково-технічного прогресу, який потребує постійного опанування новітніми технологіями, заснованими на інноваційних знаннях; це вимога інформаційного суспільства, головною ознакою якого є постійні оновлювальні знання. Людина в усі періоди свого життя здатна набувати нових знань, розширювати світогляд, оволодівати новими і сумісними професіями [4].

Формальна освіта – державна система нижчої, середньої і вищої освіти та підвищення кваліфікації фахівців, що має затверджені програми та терміни навчання. Вона відбувається, зазвичай, у спеціально створених умовах (закладах) та контролюється державою. Формальна освіта повинна відповідати п'яти основним вимогам: здійснюватися у спеціально призначених для навчання установах; мати систематизований характер, тобто забезпечувати оволодіння систематизованими знаннями, уміннями й навичками; характеризуватися цілеспрямованою діяльністю тих, хто навчається; здійснюватися спеціально підготовленим персоналом; завершуватися одержанням загальноновизнаного документа про освіту [5].

Неформальна освіта та інформальна освіта є більш демократичнішою та мобільнішою освітньою системою, ніж традиційна освіта, й орієнтується на новий освітній запит населення – отримання та успішне застосування практичних соціальних, громадянських і комунікативних компетенцій у професійній, громадській та особистій діяльності.

Інформальна освіта (самоосвіта) – це освіта, яка передбачає самоорганізоване здобуття особою певних компетентностей, зокрема під час повсякденної діяльності, пов'язаної з професійною, громадською або іншою діяльністю, родиною чи дозвіллям. Така навчальна діяльність не обов'язково цілеспрямована та структурована, не фіксується документально, але сприяє розширенню професійних знань та умінь і є однією з ключових компетентностей особистості [6].

На відміну від системи формальної освіти, яка досить консервативна і вимагає дуже багато часу і зусиль для перебудови і змін, неформальна та інформальна освіта, як інструмент системи освіти, набагато динамічніші, оскільки передбачають багатоваріантність, швидко реагують на запити суспільства в цілому і кожної людини зокрема. Неформальна та інформальна освіта дає можливість вирішити як короткострокові завдання, так і отримувати знання на більш тривалу перспективу (наприклад, правова освіта).

Особливості інформальної та неформальної освіти полягають у наступному:

- відсутність вікових обмежень;
- відсутність часових рамок;

- відсутність попередніх умов для початку навчання (рівень попередньої підготовки тощо);
- короткий час навчання (кілька днів, кілька тижнів);
- доступність жителів невеликих територіальних утворень;
- можливість застосування дистанційної форми навчання;
- можливість гнучкого формування та оновлення програм навчання під потреби територіальної громади.

Під неформальною освітою сьогодні розуміють будь-яку організовану поза формальною освітою діяльність, що забезпечує опанування тих умінь і навичок, які необхідні для соціально та економічно активного громадянина. При цьому така освітня діяльність має бути структурованою; мати освітню мету, певні часові рамки й інфраструктурну підтримку; відбуватися усвідомлено.

Завдяки неформальній та інформальній освіті можна покращувати людський потенціал та пришвидшувати розвиток територій Півдня України за рахунок ефективного його використання.

Розвиток Півдня України тісно пов'язаний з територіальними ресурсами. Наявність певних ресурсів визначає можливість пришвидшеного розвитку регіону. У середовищі з обмеженими ресурсами ефективне використання внутрішнього потенціалу території слід вважати першим ресурсом розвитку. Природно-ресурсний потенціал розглядається як сукупні природні ресурси та екологічні умови, що знаходяться в сучасних географічних межах та задовольняють економічні, екологічні, соціальні та інші потреби суспільства. Розвиток Південного регіону залежить від стану та зрілості наявних природних ресурсів, промислового, трудового, фінансового та інфраструктурного потенціалу.

Ресурси території Півдня України не є однорідними. Виділяють такі структури природно-ресурсного потенціалу, як компонентну, функціональну, територіальну і організаційну. Компонентна структура характеризує внутрішньо- та міжвидові співвідношення природних ресурсів (земельних, водних, лісових тощо); територіальна – різні форми просторової дислокації природно-ресурсних комплексів; організаційна – можливості відтворення та ефективної експлуатації природних ресурсів. Функціональна структура природно-ресурсного потенціалу відображає вплив природних ресурсів на формування спеціалізації територій та певних господарських комплексів [7].

Природно-ресурсний потенціал є багатоконцентним. Виділяють такі його складові: мінеральні, земельні, водні, лісові, біологічні, рекреаційні, кліматичні та космічні ресурси. За ознакою вичерпності природних ресурсів, яку нерідко називають екологічною класифікацією, вони поділяються на групи: невичерпні, до яких належать сонячна радіація, енергія води, вітру тощо; вичерпні відновлювані: ґрунтовий покрив, водні ресурси, лікувальні грязі, рослинне паливо тощо; вичерпні невідновлювані: мінеральна сировина, природні будівельні матеріали [8].

Розвиток територій доцільно розглядати з позиції концепції SMART-спеціалізації. Концепція SMART-спеціалізації була розроблена економістами Д. Фореем, П. Девідом та Б. Холлом [9], запропонована Європейській комісії у 2008 р. і стала одним з ключових інструментів реалізації стратегії «Європа 2020» та базисом визначення національних орієнтирів і формування інноваційних стратегій на рівні регіонів для подолання проблеми нерівномірності розвитку регіонів в умовах викликів глобалізації та з метою досягнення сталого, розумного та інклюзивного зростання. В рамках підтримки впровадження SMART-спеціалізації та уніфікації дій регіонів в цьому напрямі Європейською Комісією впроваджено Smart Specialisation Platform, яка спрямована на сприяння обміну інформацією між регіонами та суб'єктами реалізації стратегії, розроблено керівництво RIS 3 Guide для координації їх дій, а також сформовано програму Regional Programmes of Innovative Action, якою визначено умови фінансової підтримки регіональних інноваційних програм з структурного фонду ЄС.

В процесі дослідження теоретичних основ SMART-спеціалізації М. Фадеева акцентує на тому, що дана концепція ґрунтується на класичних наукових теоріях економічного зростання (зокрема, працях А. Сміта) та торговельної спеціалізації, економічних дослідженнях просторового розвитку (П. Кругман, А. Маршалл, М. Піор, М. Сторпер, Ш. Шабель), і зауважує її зв'язок з сучасними науковими теоріями та напрямками досліджень [10]. Також, як зазначають деякі дослідники, SMART-спеціалізація – це підтримка тих галузей, які сприяють найбільшому розвитку й інноваційності, але ми не погоджуємося з цим тезисом, оскільки таке формулювання передбачає, що ця підтримка лише окремих галузей, а інших в такому випадку її не отримують, тому це буде поглиблювати розрив в економічному стані різних територій. Підтримувати, на наш погляд, необхідно всі галузі на території, які знаходяться у певному регіоні.

Іноді SMART-спеціалізацію розглядають, як формування розуміння інвесторів про те, які сфери діяльності є найефективнішими для вкладень коштів у регіон та розширення доступу до різноманітних європейських програм. На наш погляд, якщо інвестор з якихось причин не заходить на певну територію, це не означає, що ця територія повинна бути позбавлена розвитку. В такому випадку інвесторами можуть розглядатися самі жителі території, які повинні вирішувати питання розвитку своєї території з урахуванням певних знань і навичок [11].

SMART-спеціалізація передбачає виявлення сильних сторін і розвитку конкурентних переваг регіону та визначення напрямку стратегічного розвитку пов'язаного з пріоритетними ресурсами регіону. Розглянемо приклади.

Могутнім джерелом розвитку Півдня України в силу наявності туристсько-рекреаційних ресурсів є туристична діяльність. В той же час територіально туристсько-рекреаційні ресурси розподілені вкрай нерівномірно. Ті території, які розташовані у зоні морського узбережжя, є більш привабливими для туристів на період літніх відпусток, тоді як території, що віддалені від морського узбережжя можуть пропонувати впродовж цілого року туристичні продукти, які засновані на використанні таких видів ресурсів, як культурно-архітектурні, оздоровчо-рекреаційні, подієво-пізнавальні та т.ін. Ділові зони кожного з видів регіонального туризму повинні відповідати критеріям економічної ефективності при дотриманні вимог соціального розвитку, оскільки масовий туризм може надати певні короткострокові вигоди, але стати згубним у довгостроковій перспективі через знищення природних ресурсів та перешкоджання збереженню біорізноманіття. Наявність різних ресурсів на різних територіях означає різні можливості отримання прибутку та подальшого поглиблення диспропорцій розвитку цих територій. Імплементация організаційних стратегій спільного використання туристичного потенціалу двох і більше територіальних громад, як цілісного туристичного комплексу, буде сприяти досягненню синергетичного соціально-економічного ефекту розвитку як окремих територій, так і півдня України в цілому.

Південний регіон – один з найпривабливіших територій України, що має унікальні можливості для розвитку туризму. 200 кілометрів Чорноморського й Азовського узбережжя, що належить Херсонській області, завдяки такому ресурсу як море, піщані пляжі, добре розвинута інфраструктура парків і будинків відпочинку приймають українських і іноземних гостей, за рахунок чого мають великий вплив на розвиток Південного регіону. Серед основних прикладів, можна виділити наступні: пансіонат «Прибой» в Залізному Порті база відпочинку «Лазурне» у Скадовську, комплекс «PapaDeMore» в селі Генгорка Генічеського району.

Розвиток територій Півдня України відбувається за рахунок певних ресурсів. Наприклад, Херсонщина – регіон з добре розвиненим сільськогосподарським виробництвом. Територія області займає майже 2 млн га сільськогосподарських угідь, що є найбільшою площею орних земель в Україні. У галузевій структурі валової продукції сільського господарства провідне місце належить рослинництву. Південний регіон є одним з національних лідерів у вирощуванні овочів і баштанних культур. Серед овочевих культур найбільше значення мають помідори, капуста, цибуля, перець солодкий, баклажани. Слід відмітити, що на території Херсонської області успішно працює ПрАТ «Чумаки», компанія національного рівня, підприємство є лідером української плодоовочевої галузі, саме завдяки використанню ресурсів Південного регіону.

Одещина відома фруктовими садами, де вирощуються абрикоси, персики, вишні, яблука та сливи. Тому там розташований Одеський консервний завод дитячого харчування «Наш сік». Соки та нектари Одеського заводу дитячого харчування випускаються вже понад 50 років, зберігаючи традиції смаку та якості.

На території Херсонської області активно розвивається тваринництво, а саме свинарські, молочні та птахоферми. Велика рогата худоба представлена такими основними породами як українська червона молочна та українська чорно-ряба молочна. Цей ресурс успішно використовує Каланчацький маслозавод, який було засновано у 1931 році у смт Каланчак, Херсонської області. За понад 80 річну історію завод сформував власні традиції приготування молочної продукції та постійно вдосконалював технології її виробництва.

В Херсонській обл. успішно використовується такий природний ресурс, як вітер. В Новотроїцькому районі Херсонської області у 2019 р. завершили будівництво ще двох черг вітроелектростанцій потужністю 72,6 МВт. Загальна висота кожної вежі 117 м, при цьому розмах лопатей – 126 м та 136 м. Фінансування надав Укргазбанк, а побудувала вітрову електростанцію компанія «Віндкрафт Таврія», яка входить до групи компаній «Віндкрафт».

Наведені приклади доводять необхідність зонування територій півдня України з точки зору надання знань місцевому населенню з таким розрахунком, що ці знання максимально ефективно могли бути застосовані у підвищенні розвитку як окремих територій, так і їх об'єднань (кластерів). Тобто, наприклад, для територій, на яких активно використовуються рекреаційні ресурси, необхідно пропонувати програми навчання в рамках неформальної та інформальної освіти, які будуть спрямовані на ефективне використання саме рекреаційних ресурсів. На територіях, де основними ресурсами є продукти овочівництва та садівництва, доцільно надавати місцевому населенню знання щодо інноваційних технологій, ефективного використання, логістики, зберігання та переробки такої продукції. Такі знання і навички жителі регіону можуть отримувати через неформальну та інформальну освіту.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі

Таким чином дослідивши роль інформальної та неформальної освіти можна констатувати, що вона полягає у наступному: інформальна та неформальна освіта підвищують рівень знань населення території у контексті ефективного еколого-економічного використання місцевих ресурсів. Це означає, що, по-перше, необхідно досліджувати пріоритетність територіальних ресурсів з точки зору отримання за їхній рахунок екологічного, економічного та соціального ефекту; по-друге, планувати програми інформальної та неформальної освіти на певній території необхідно, виходячи з того, наскільки прогресивними будуть зміни, обумовлені отриманими знаннями щодо використання місцевих ресурсів.

Література

1. Сженев Е.С. О разработке концепции непрерывного образования: основания и принципы / Е. С. Сженев // Высшее образование в России. – 2011. – № 2. – С. 93–98.

2. Степко М.Ф. Болонський процес і навчання впродовж життя / М.Ф. Степко, Б.В. Клименко, Л.Л. Товажнянський. – Х. : НПУ «ХП», 2004. – 112 с.
3. Болонский процесс: Глоссарий (на основе опыта мониторингового исследования) / [В.И. Байденко, О.Л. Ворожейкина, Е.Н. Карачарова, Н.А. Селезнева, Л.Н. Тарасюк]; под науч. ред. В.И. Байденко, Н.А. Селезневой. – М. : Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2009. – 148 с.
4. Кремень В. Нові вимоги до освіти та її змісту / В. Кремень // Виклик для України: розробка рамкових основ змісту (національного курикулуму) загальної середньої освіти для 21 століття : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. «Рівний доступ до якісної освіти» (26–27 черв. 2007 р., м. Київ). – К. : ТОВ УВПК «Ексоб», 2007. – С. 3–10.
5. Сігаєва Л.Є. Характеристика структури освіти дорослих в сучасній Україні / Л.Є. Сігаєва // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. – 2011. – № 59. – С. 38–42.
6. Проект Закону України «Про національну систему кваліфікацій» [Електроний ресурс]. – Режим доступу : http://gka2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?pf3511=35869.
7. Голиков А. П. Вступ до економічної і соціальної географії : підручник / Голиков А. П., Олійник Я. Б., Степаненко А. В. – К.: Либідь, 1997. – 320 с.
8. Регіональна економіка : [навч. посібн. / за ред. Я.Б. Олійника]. – 2-е вид. змін. і доп. – К. : КНТ, Видав. Фурса С. Я., 2008. – 444 с.
9. Foray, D., David, P.A., Hall, B. Smart Specialization: The Concept. Knowledge for Growth. Prospects for Science, Technology, and Innovation. Selected papers from Research Commissioner Janez Potochnk's Expert Group. November, 2009. P. 20–24.
10. Федяєва М. С. «Розумна» спеціалізація як інструмент трансформації національної економіки (теоретичний аспект) / М. С. Федяєва // Причорноморські економічні студії. – 2018. – Вип. 26-1. – С. 87–92.
11. Яцюк О. С. Смарт-спеціалізація розвитку регіону як важливий напрям підвищення його конкурентоспроможності та інноваційної активності. – URL : <http://elar.nung.edu.ua/bitstream/123456789/7015/1/54.pdf>.

References

1. Szhenov E.S. O razrabotke koncepcii nepreryvnogo obrazovaniya: osnovaniya i principy / E. S. Szhenov // Vyshee obrazovanie v Rossii. – 2011. – № 2. – С. 93–98.
2. Stepko M.F. Bolonskiy protses i navchannia vprodovzh zhyttia / M.F. Stepko, B.V. Klymenko, L.L. Tovazhnianskyi. – Kh. : NPU «KhPI», 2004. – 112 s.
3. Bolonskiy process: Glossarij (na osnove opyta monitoringovogo issledovaniya) / [V.I. Bajdenko, O.L. Vorozhejkina, E.N. Karacharova, N.A. Selezneva, L.N. Tarasyuk]; pod nach. red. V.I. Bajdenko, N.A. Seleznevov. – M. : Issledovatel'skij centr problem kachestva podgotovki specialistov, 2009. – 148 s.
4. Kremen V. Novi vymohy do osvity ta yii zmistu / V. Kremen // Vyklyk dlia Ukrainy: rozrobka ramkovykh osnov zmistu (natsionalnoho kurykulumu) zahalnoi serednoi osvity dlia 21 stolittia : materialy vseukr. nauk.-prakt. konf. «Rivnyi dostup do yakisnoi osvity» (26–27 cherv. 2007 r., m. Kyiv). – K. : TOV UVPK «Eksob», 2007. – S. 3–10.
5. Sihaieva L.Ie. Kharakterystyka struktury osvity doroslykh v suchasni Ukraini / L. Ye. Sihaieva // Visn. Zhytomyr. derzh. un-tu im. I. Franka. – 2011. – № 59. – С. 38–42.
6. Proekt Zakonu Ukrainy «Pro natsionalnu systemu kvalifikatsii» [Elektroni resurs]. – Rezhym dostupu : http://gka2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?pf3511=35869.
7. Holykov A. P. Vstup do ekonomichnoi i sotsialnoi heohrafii : pidruchnyk / Holykov A. P., Oliinyk Ya. B., Stepanenko A. V. – K.: Lybid, 1997. – 320 s.
8. Rehionalna ekonomika : [navch. posibn. / za red. Ya.B. Oliinyka]. – 2-e vyd. zmin. i dop. – K. : KNT, Vydav. Fursa S. Ya., 2008. – 444 s.
9. Foray, D., David, P.A., Hall, B. Smart Specialization: The Concept. Knowledge for Growth. Prospects for Science, Technology, and Innovation. Selected papers from Research Commissioner Janez Potochnks Expert Group. November, 2009. R. 20–24.
10. Fediaieva M. S. «Rozumna» spetsializatsiia yak instrument transformatsii natsionalnoi ekonomiky (teoretychnyi aspekt) / M. S. Fediaieva // Prychomomorski ekonomichni studii. – 2018. – Vyp. 26-1. – С. 87–92.
11. Yatsiuk O. S. Smart-spetsializatsiia rozvytku rehionu yak vazhlyvyi napriam pidvyschennia yoho konkurentospromozhnosti ta innovatsiinoi aktyvnosti. – URL : <http://elar.nung.edu.ua/bitstream/123456789/7015/1/54.pdf>.

Надійшла / Paper received : 22.08.2021

Надрукована/Printed : 04.10.2021